

УДК 316.01

Мороз Є.О. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, факультет соціології, кандидат соціологічних наук, асистент

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ КОНЦЕПЦІЇ КУЛЬТУРНОЇ РЕПРОДУКЦІЇ П.БУРДЬЄ: МОЖЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ РОЗВИТКУ СОЦІОЛОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ

У статті представлено та проаналізовано причини відмінностей у результатах практичних соціологічних досліджень, спрямованих на перевірку теоретико-методологічних положень концепції культурної репродукції П.Бурдьє на сучасному етапі розвитку соціологічної теорії. Було виявлено перелік факторів, уточнення яких дало б можливість деякою мірою подолати наявні пізнавальні суперечності щодо тез П.Бурдьє.

Ключові слова: культурна репродукція, капітал, культурний капітал, соціалізація, ціннісні орієнтації

В статті представлені і проаналізовані причини различий в результатах практических социологических исследований, направленных на проверку теоретико-методологических положений концепции культурной репродукции П.Бурдьє на современном этапе развития социологической теории. Было предложено перечень факторов, уточнение которых дало бы возможность в некоторой степени преодолеть имеющиеся познавательные противоречия относительно тезисов П.Бурдьє.

Ключевые слова: культурная репродукция, капитал, культурный капитал, социализация, ценностные ориентации

The paper presents and analyzes the causes of differences in the practical results of sociological research that aim was verification of the theoretical and methodological principles of the theory of cultural reproduction by P.Bourdieu on the modern stage of development of sociological theory. There had been found a list of factors which specification would enable some extent overcome existing cognitive contradictions about theses P.Bourdieu.

Keywords: cultural reproduction, capital, cultural capital, socialization, value orientation

Актуальність проблеми. Концепція культурної репродукції була описана та сформована П.Бурдьє будучи нерозривно пов'язаною із наробкою ним та його послідовниками працями в сфері соціології освіти, зокрема роботою «Репродукція: елементи теорії системи освіти» [1]. В межах окресленої праці П.Бурдьє порушуються актуальні фактично й по сьогодні проблемні питання соціології освіти, а саме - виявлення впливу соціального походження на освітні досягнення та формування індивідуальних установок (ключовими поняттями, що описували цей вплив в нього виступали габітус та культурний капітал). Актуальність такого напрямку дослідження полягала в тому, що індивідуальна здатність людини до пізнання (природжені, генетично наявні таланти та здібності) дає можливість прояснити лише окрему частину її освітнього успіху, інші ж фактори, вплив яких також був вагомий, залишались прихованими для безпосереднього осягнення дослідником – саме їх і намагається виявити та обґрунтувати П.Бурдьє.

Вагомим значенням у працях П.Бурдьє набуває дослідження однієї з ключових його тез – якою пронизані всі інші роботи автора з даного напрямку - стосовно репродукції культурного капіталу шляхом родинного виховання,

внаслідок чого діти із заможних родин отримують доступ до вищої освіти, що є основою механізму збереження класових меж. Саме тут, на думку послідовників П.Бурдьє, і приховується спосіб, за допомогою якого певний соціальний клас має можливість виключити інший з соціальних практик. Цим способом для розрізнення стає споживання: ті, хто може з легкістю ідентифікувати себе як інтерпретатора «високої культури», саме споживанням доводить належність до вищих класів.

Що ж стосується сфери вищої освіти, то науковці з'ясували, що простий комунікативний зв'язок між студентом та викладачем містить не лише передачу знання, а й пласт несвідомих відносин, що не можна просто виокремити та оцінити, оскільки вони носять прихований характер. Особливість роботи дослідників полягає у тому, що мова «соціологічних теорем», якою була написана перша частина книги була сприйнята читачами як спроба створити освітню теорію, яка б могла пояснити будь-які освітні системи, тобто була б загальною і абстрактною [2, с.83]. Наскільки такий задум створення концептуальних постулатів, що мали б позапросторовий та позачасовий характер використання можливо успішно реалізувати в умовах сьогодення, яке недарма носить назву «суспільство змін» – є **метою** написання даної статті. *Об'єктом* даної статті виступають теоретико-методологічні засади концепції культурної репродукції П.Бурдьє; *предметом* – можливості уточнення теоретико-методологічних положень концепції культурної репродукції П.Бурдьє відповідно до стану розвитку сучасної соціологічної теорії.

В працях П.Бурдьє основний акцент здійснено на практиках культурного споживання. Автор фактично вводить у соціологічний обіг метафору з економічної теорії – «культурний капітал», зміст якої виявився досить вдало прописаним, адже й на сьогодні культурний капітал стрімко концептуалізується, вже, мабуть, дійшовши стадії досягнення статусу соціологічного концепту. Є абсолютно закономірним саме такий акцент в інтересах П.Бурдьє, оскільки соціокультурне середовище, в якому він зростав та навчався (середина ХХ ст., Франція), відображало саме *культурні* статусні розділення. Зазначимо, тим не менш, що така соціокультурне французьке середовище завжди лишалося досить специфічним, будучи абсолютно відмінним, від, наприклад, американського, чи східного. Саме неврахування цієї обставини й виступило у подальшому «каменем зіткнення» у осмисленні теоретико-методологічних базових положень концепції репродукції П.Бурдьє соціологами, представниками різних національних шкіл.

Загалом, у різних як соціологічних, так і економічних теоріях освіти практично у якості аксіоми пропонується твердження, що справедливість доступу до освіти виражається в мінімізації залежності освітніх можливостей від соціального походження і в максимізації їх залежності від здібностей і зусиль студентів. В іншому випадку освіта закріплює і підсилює існуючу соціальну нерівність [3, с.69]. Здавалося б цілком достовірна і логічна теза. Однак, дослідження П.Бурдьє та його послідовників були спрямовані на вивчення цієї, здавалося б, на перший погляд беззаперечної аксіоми набагато глибше, оскільки вже сама «максимізація залежностей від здібностей та зусиль студентів» є нічим іншим, аніж відображенням соціального походження, від якого прихильники вищенаведених підходів прагнуть мінімізації. Виходить ніби замкнуте коло!

Стилі та загальні звички споживання і, що найбільш важливо, здатність розшифрувати ознаки високого статусу передаються від батьків у ранньому дитинстві й становлять основу культурної репродукції. Вони стають частиною пізнання і звичок і є неможливими для усвідомлення у подальшому. Водночас парадокс такої репродукції полягає у такому протиріччі: культурний капітал накопичується вдома та у школі, а отже, має соціальне походження, проте він представлений соціальними інституціями як вроджений індивідуальний талант та здібності завдяки його інкорпорації у структуру особистості. Виходить, що саме шкільна система, замість виконання своєї основної функції демократизації суспільної системи, що полягає у наданні шансу представникам різних класових позицій на досягнення успіху, трансформує успадкований культурний капітал у «схоластичний», що зазвичай сприймається як набутий у результаті індивідуальних досягнень [1].

Чому ж концепція П.Бурдьє, що отримала значну кількість практичного підтвердження за життя вченого та й в подальшому, водночас була піддана досить гострій критиці внаслідок її одночасно практичного спростування? Іншими словами: чому фактично в одних випадках дані положення «працюють», а в інших – ні? Вважаємо, що причини такої суперечності полягають не стільки в хибності основних постулатів концепції культурної репродукції, однак більшою мірою в необхідності переосмислення її основних суб'єктів, неврахуванні низки специфічних характеристик об'єкту дослідження та соціокультурного середовища, в межах якого й відбуваються процес репродукції. Тож, пояснення цих тез можна відшукати у наведеному нижче.

1. Потреба врахування відмінностей в домінантних цінностях різних національних та соціально-культурних полів, в межах яких йде мова про культурну репродукцію

Не випадково у тексті дещо раніше було зазначено, що значного впливу на положення та вибір об'єкту дослідження П.Бурдьє відіграло те, що він соціалізувався та згодом отримувач вищу освіту в Франції. Тож, вочевидь, одна з причин, що здатна прояснити відсутність істотних кількісних результатів, отриманих в дослідженнях американських вчених, полягає у специфічній історії класових взаємовідносин у рідному для П.Бурдьє соціокультурному середовищі. Так, в дослідженні, присвяченому порівнянню елітних верств населення США і Франції, М.Ламонт робить висновок, що існують значні відмінності між особами вищих статусних позицій в США і Франції в поняттях методів, що використовуються для їх розрізнення від представників нижчих статусних позицій. Американці, представники вищих класів, прагнуть зосередитися на цінностях багатства, влади і професійного успіху. Їх культурні звички не пов'язані з належністю до культурного статусу, і вони більшою мірою прагнуть слідувати основному напрямку (влитися у масову культуру), ніж бути залученими до високого мистецтва [4]. Якщо ж ці ціннісні орієнтації перекласти мовою сучасних соціологічних аксіологічних теорій, то можна вважати, що американці, користуючись терміном Р.Інгхардта – націлені на досягнення матеріальних цінностей; за визначенням Ш.Шварца – цінностей самоствердження, тобто «влади» та «досягнень», а користуючись термінологією Г.Хофстеде – «високої маскулінності». І навпаки: французи ж значно більше піклуються збереженням культурних меж, або залученням до культурного споживання. Мається на увазі,

поки американська еліта відрізняє себе від мас за допомогою багатства і влади, французи позиціонують себе як експерти в мережі культурних полів. Звісно, у термінології сучасних дослідників цінностей французи мали б зовсім інакшу інтерпретацію.

Такі суттєві відмінності у ціннісних позиціях представників двох соціокультурних середовищ виступають базовим засадничим підґрунтям, на основі якого й наявні відмінності у споживанні, самопрезентації та розшифруванні культурних кодів. Мається на увазі, що при зустрічі француз та американець навряд ідентифікують приналежність одне одного до вищого класу, оскільки будуть вести спробу конвертувати різні капітали (культурний та економічний) у символічну їх форму.

2. Потреба у переосмисленні критерію ідентифікації сучасної культурної еліти – суб'єкта культурного капітал

Ще одним аспектом, що можливо надасть ключ до пояснення різної оцінки валідності вченими тез П.Бурдьє є необхідність, на нашу думку, уточнити, а у подальшому й суттєво переосмислити, ким у XXI столітті є культурна еліта як основний суспільний власник культурного капіталу. В працях П.Бурдьє досить часто звертається до характеристики еліти у сенсі її легітимного визнання, що, звісно, досить ґрунтовно та наочно прояснює функціонування «соціальних полів», авторський концепт П.Бурдьє. Тим не менш, якщо раніше культурна еліта була навіть і інституціонально визнана, то в сучасному суспільстві вимірювання класової структури є складним та інколи не досить очевидним навіть для науковців. Репродукція культурного капіталу, що в середні віки дійсно становила жорсткий механізм, який практично на рівні формальних законів вимагав від родинної соціалізації чітко спрямованого перебігу (діти аристократичних родин обов'язково вивчали іноземні мови, етикет, мистецтво, моду, танці та гру на музичних інструментах, тоді ж як діти нижчих класових прошарків – навчалися знанню роботи в полі, догляду за худобою, куховарства тощо), хоч частково і існує сьогодні, однак значно послаблює свої лещата, дозволяючи людській долі варіювати відповідно до дії інших чинників. Це означає, що раніше соціальна репродукція культурного капіталу відбувалася загалом стало та стабільно, а вищенаведені навчальні заняття та дозвілля ставали прямими індикаторами культурного капіталу. На сьогодні ж пошуки таких індикаторів є значно ускладненими (прямих індикаторів взагалі віднайти важко), кількість сфер професійної самореалізації, мистецьких гуртків та занять для людини є значно розширеними.

Більше того, протиставлення елітарної vs. масової культур уже не є таким однозначним, скоріше ці культури вже більше рухаються у бік власного перетворення в сукупність субкультур, де кожна людина має рівноцінне право на самоствердження та пошук власних вподобань.

Такі міркування можна продовжувати й далі. Так, наприклад, в сучасній соціологічній теорії існує думка, що прискорення науково-технічного прогресу кінця XX ст. вимагає орієнтації на зовсім інший тип здобування знання, частково відтісняючи цим традиційну культурну еліту: найбільшу роль натомість відіграє еліта у сфері політики та організації. У сучасному постмодерному соціумі, таким чином, формується нова правляча еліта, що вирізняється від старої високим рівнем знання та компетентності в технічній сфері [5, с.242].

3. Потреба у врахуванні логічної параметризації (кількості, якості, модальності) культурного капіталу як основи репродуктивного процесу

Процес репродукції, накопичення та актуалізації культурного капіталу можна виразити у кількісних, якісних та модальних параметрах (величина, число, темп протікання процесу, ступінь розвитку властивостей, рівень володіння ресурсами тощо) [6].

П.Бурдьє здійснив спробу виділення типів культурного капіталу – інкорпорованого, інституціоналізованого та об'єктивованого – однак, на практиці їх реалізації у повсякденному житті наявність різних варіацій ставить під питання достатність лише такої типологізації.

Наведемо декілька ілюстративних прикладів, що демонструють відмінності між різними формально рівними культурними капіталами у характеристиках їх логічної параметризації: формально однакові за кількістю статуси можуть мати зовсім різні якісні характеристики.

Не зважаючи на те, що кожен український вуз видає випускникам нібито однакові дипломи державного зразка (рівний за кількістю об'єктивований культурний капітал) насправді серед роботодавців склалося неформальне стійке стереотипне уявлення щодо рівня випускників того чи іншого навчального закладу (нерівний за якістю інкорпорований культурний капітал). Далі: український ринок праці демонструє яскраво розвинену нерівноцінність спеціалістів, що виявляється у його перенасиченості або, навпаки, актуальній потребі у спеціалістах певної спеціальності. Тобто такий суспільний фактор в певний історичний час так само вносить свою частку ваги у капітал, залежно від цього його «вартість» стає вищою або нижчою.

Прикладом повного знецінення капітальної структури, коли певне знання, що раніше могло функціонувати як капітал перетворилося просто на свою сутнісну основу може слугувати наступне. Іще кілька століть тому читання та письмо виступало у якості культурного капіталу, на сьогодні ті ж самі вміння зберігають свою сутність і форму, однак вже не виступають капіталом, скоріше є умовою адаптації та успішної соціалізації індивіда. Відмінністю ж сучасного стану суспільного розвитку виступати надшвидке прискорення нарощення суспільного культурного капіталу – здобутий рівень освіти з плином часу втрачає свою конкурентоспроможність, тут важливого значення набуває такий метод його накопичення, як самоосвіта.

На властивості культурного капіталу також впливають і суспільні перетворення, оскільки на етапах революційних змін та кризи його якість суттєво змінюється: капітал може взагалі на невизначений термін втратити здатність приносити користь та переваги, або ж властивість перерозподілу в іншу форму ресурсів тощо. Наприклад, у радянський період, коли фізична та інтелектуальна праця вважалися ледь не рівноцінними, наявність навіть значного обсягу культурного капіталу не забезпечувала їх власникам матеріального достатку.

Модальність як логічна параметризація культурного капіталу полягає у відносності його якостей залежно від певних умов. Так, наприклад, вміння спілкуватися англійською мовою є культурним капіталом у нашій державі, тоді як у англійських країнах – як і у попередньому прикладі, це лише необхідна умова успішної адаптації. Тобто, відносність якостей культурного капіталу має прояв у

тому, що, перш за все, кожен тип вмінь та навичок діє лише у відповідному соціокультурному середовищі, і ті норми, які є загальноприйнятими у одній культурі, досить часто є невідомими у іншій і, більше того, можуть заважати протіканню процесу вторинної соціалізації, особливо коли сформовані цінності та ідеали не відповідають принципам референтної групи. Звідси витікає інакший приклад щодо параметру якості актуалізації культурного капіталу: вміння доцільного його використання. Не достатньо бути власником культурного капіталу, не менш важливим є тонкість розуміння конкретних ситуацій, де його доречно використовувати, а де – ні. Наприклад, відмінне знання тонкощів етикету є капіталом, який розшифровують з легкістю культурні еліти. Однак, у ситуації контакту з представниками нижчого соціально-культурного прошарку не в усіх ситуаціях доречна така демонстрація – наслідком цього може бути виключення індивіда з групи або ж конфліктна ситуація після демонстрування «інакшості» його ідентичності.

4. Потреба у врахуванні відмінностей культурної репродукції соціальних та статистичних груп

Міркуванню щодо парадоксу підтвердження або ж спростування гіпотез П.Бурдьє також суттєво сприяє емпіричний факт щодо відмінностей у перебігу процесу культурної репродукції залежно від того, щодо якої соціальної чи статистичної групи йде мова. Тобто, додаткового дослідження вимагає врахування незалежних змінних, таких як стать, вік, національність індивіда та багато іншого. Тут йде мова про необхідність дослідження культурного капіталу не як універсального ресурсу, а такого, який потрібно розглядати окремо відповідно до кожної соціальної або ж статистичної групи. Численні європейські та американські дослідження довели значущість врахування цього чинника. Так, паралельні результати дослідження А.Ларо та Е.Хорват [7] довели відмінність у перебігу культурної репродукції залежно від расової приналежності.

Вплив статі на особливості накопичення культурного капіталу дослідив відомий американський соціолог П.Дімаджіо [8]. Соціолог відзначає відмінності у статевому розподілі, які полягають у тому, що жінки більшою мірою слідує гіпотезам моделі культурної репродукції, тоді ж як чоловіки – культурної мобільності. Мається на увазі, що жінки якраз таки відтворюють культурний капітал батьків, тоді ж як щодо чоловіків такої чіткої залежності немає, вони можуть і власними зусиллями підвищити свій статус. Припустимо, що такі висновки можуть бути пояснені установками щодо значно вищих суспільних очікувань (статусних досягнень) від чоловіків у суспільстві, аніж від жінок.

5. Потреба у врахуванні змін сімейних цінностей та вихованні за сучасного стану суспільного розвитку

Соціологами доведено, що в глобальному суспільстві споживання традиційні сімейні цінності значно змінюють вектор направлення, частково втрачаючи свої позиції, оскільки на перший план висувається індивідуальний успіх та жорстка конкуренція у його досягненні, тобто зростають цінності індивідуалізму та раціоналізму [див, напр., 9]. Зокрема, в межах пострадянського суспільства зміна в соціально-політичному типі його організації призвела й до зміни інструментальних ціннісних стратегій виховання: традиційні «радянські» цінності (дисциплінованість, слухняність, ввічливість, вміння гарно поводитись, охайність тощо) нівелюються, натомість зростає вага сучасних модерних

(відповідальність, самостійність, незалежність, активність, цілеспрямованість, інтелект та широта мислення, прагнення до успіху та інші). Вважається, що така орієнтація на модерні цінності, а також на демократичний (егалітарний) тип соціалізації є зовсім не випадковою, оскільки суттєво підвищує адаптаційний потенціал індивідів, так необхідний для самореалізації у сучасному соціумі [10].

Крім аспекту ціннісних орієнтацій у вихованні суттєвих змін зазнали й інші не менш важливі фактори: перерозподілу сімейних функцій, модернізації сімейного інституту, зміни ролі жінки, зменшення впливу внутрішньо-сімейного оточення, появи новітніх агентів соціалізації, гіпертрофії суспільного виховання. Наслідком усіх вище перерахованих процесів є ніщо інше, як суттєве послаблення процесу соціальної репродукції, морально-виховального потенціалу сім'ї та сімейних зв'язків на протигагу зростанню автономії та самостійності особистості.

Відтак, у якості **висновків** можна стверджувати, що на сучасному етапі розвитку суспільства сталі паттерни включення до нього розмиваються, оскільки стадії первинної та вторинної соціалізації часто є незавершеними та варіативними – готові життєві сценарії, які виступали основою концепції культурної репродукції П.Бурдьє «не працюють» у часи суспільства змін початку XXI століття. Діти вже є не просто потенційними спадкоємцями, як їх описував французький соціолог, вони є самодостатніми особистостями з потребою у автономії, в тому числі й внаслідок численних процесів, що спричинили сучасний «розрив поколінь». Тобто, чи може повною мірою репродукуватися міжпоколіннями культурний капітал, якщо саме знання, що складає його основу розвивається надшвидкими темпами (наприклад, комп'ютерні технології) і знання батьків може за об'єктивних обставин виявитися частково застарілим та неактуальним?

Отже, наведені вище п'ять відкритих положень, що відображають пізнавальні потреби сучасних соціологів при використанні теоретико-методологічних засад концепції культурної репродукції П.Бурдьє демонструють необхідність уточнення її ключових положень відповідно до певних соціокультурних умов, специфіки суб'єкта та об'єкта дослідження, логіко-символічної параметризації культурного капіталу та багато іншого. Вочевидь, наведені тези не можуть претендувати на повне системне окреслення тих елементів концепції культурної репродукції, що потребують уточнення відповідно до тенденцій розвитку як сучасного соціологічного теоретизування, так і суспільних процесів загалом, однак вони скоріше слугують ілюстрацією потреби сучасних соціологів все ж орієнтуватися на, як назвав би Р.Мертон це півстоліття тому «теорій середнього рівня», на протигагу абстрактним та негнучким позачасовим та позапросторовим теоретичним конструкціям.

Список використаних джерел

1. Бурдьє П. Воспроизводство: элементы теории системы образования / П. Бурдьє, Ж.-К. Пассерон; [пер. с фр. Н. А. Шматко]. – М.: Просвещение, 2007. – 267 с
2. Герасимова В.А. Рецензия на книгу П.Бурдьє и Ж.-К. Пассрона «Воспроизводство: элементы теории системы образования» / В.А.Герасимова // Философия и социальные науки. – 2008. – №2. – С. 83-87.
3. Рощина Я.М. Доступность высшего образования: по способностям или по доходам? / Я.М.Рощина // Университетское управления. – 2005. – № 1 (34). – С.69-79.
4. Lamont M. Money, Manners, and Morals: The Culture of the French and the American Upper-Middle Class / Lamont Michele. – University Of Chicago Press: Chicago, 1992. – 320 p.
5. Фромм Э. Психоанализ и этика / Э. Фромм. – М. : Республика, 1993. – 415 с.

6. Мороз Є. Символічна параметризація культурного капіталу: кількість, якість, модальність / Євгенія Мороз // *Studia Methodologica* : [науковий збірник] / гол. Р.Гром'як; відп. ред. Ю. Завадський; редкол.: О. Куца, М. Лабашук, Н. Поплавська [та ін.]. – Тернопіль: ТНПУ, 2009. – Вип. 29. – С. 15-21.
7. Lareau A. Moments of social inclusion and exclusion: race, class, and cultural capital in family-school relationships / Lareau, Annette, McNamara Horvat, Erin // *Sociology of Education*. – 1999. – № 72. – P. 37–53.
8. DiMaggio P. Cultural Capital and School Success: The Impact of Status Culture Participation on Grades of U.S. High School Students / DiMaggio, Paul // *American Sociological Review*, 1982. – № 47 (2) – P. 189-201.
9. Здравомыслова О.М. Семья: из прошлого – в будущее [Електронний ресурс] / О.М.Здравомыслова // Интернет-конференция «Гендерные стереотипы в современной России» с 1.05.06 по 7.07.06. Режим доступа до ресурсу: <http://www.ecsocman.edu.ru/text/16209413/>
10. Преснякова Л. Трансформация отношений внутри семье и изменение ценностных ориентиров воспитания / Л.Преснякова // *Отечественные записки*. – 2003. – №3. – С.39-56.

Отримано 01.02.2015 р.

УДК 314.56

Золотнюк О.П. °

Київський національний університет імені Тараса Шевченка факультет соціології, аспірант

СОЦІОЛОГІЧНИЙ ДОСВІД ПРЕЗЕНТАЦІЇ ТЕМПОРАЛЬНИХ АСПЕКТІВ ВИМІРЮВАННЯ ДОШЛЮБНИХ ТА ШЛЮБНИХ ВІДНОСИН

Стаття присвячена розгляду темпоральних аспектів взаємодії пари що перебуває у дошлюбних та шлюбних відносинах. Автор демонструє соціологічний досвід фіксації стажу шлюбу. Стаж шлюбу у даній статті позиціонуються як основний спосіб темпоральної фіксації шлюбних відносин. На основі залучення досвіду соціологічних досліджень підкреслюється важливість розуміння стажу шлюбу як фактору, що впливає на задоволеність ним. Акцентується увага на наявності складнощів, що супроводжують перехідні етапи сімейного циклу.

Ключові слова: сім'я, темпоральний аспект, стаж шлюбу, сімейні відносини, сімейний цикл, задоволеність шлюбом

Статья посвящается рассмотрению темпоральных аспектов взаимодействия пары, которая состоит в добрачных и брачных отношениях. Автор демонстрирует социологический опыт фиксации стажа брака. Стаж брака в данной статье позиционируется как основной способ темпоральной фиксации отношений. На основании вовлечения опыта социологических исследований подчеркивается важность понимания стажа брака как фактора, который влияет на удовлетворенность ним. Акцентируется внимание на наличии сложностей, которые сопровождают переходные этапы семейного цикла.

Ключевые слова: семья, темпоральный аспект, стаж брака, семейные отношения, семейный цикл, удовлетворенность браком

This article is devoted to review the temporal aspects of interaction of a pair, which consists of pre-marital and marital relationships. The author demonstrates the sociological experience of marriage duration fixing. Duration of marriage in this article is positioned as the main way of fixing the relation's temporal aspect. Based on the experience of sociological research author emphasizes the importance of understanding of marriage duration as a factor that affects the satisfaction of it. Attention is accented on presence of complications that accompany the transition stages of the family cycle.